

Gaucsik István

A HANGYA A MALOMKÖVEK KÖZÖTT

Az 1930-as párizsi csehszlovák–magyar szövetkezeti egyezmény
és a hozzá vezető út

Az 1918-as társadalmi és gazdasági összeomlás, a hadigazdálkodásról való átállás szociális feszültségei, majd a trianoni békeszerződés rendelkezései döntő módon meghatározták a magyarországi szövetkezeti rendszer további fejlődését.¹ Alapvető és jelentős vagyoni átalakulásokkal tarkított, nemzetpolitikai érdekeket is érintő radikális változásokra került sor. A hatalmi erőterek átrajzolódtak és a politikai-gazdasági döntésközpontok áthelyeződtek. Ez az állapot a kisállami atomizálódást, széttöredezettséget erősítette, s nem segítette a közép-európai térség együttműködésen alapuló fejlesztését.²

A két legjelentősebb magyar szövetkezeti központ, az Országos Központi Hitelszövetkezet (OKH) és a Hangya eleve gyengébb pozíciókból folytatható tárgyalásokat az 1919-től agilisán a szlovák nemzetépítés szolgálatában álló, a volt felvidéki területeken a szövetkezetek terén monopolhelyzetre törekvő, a zárgondnokság alkalmazásától, s gyakorlatilag az elkobzás nyomás-gyakorló eszközétől sem visszariadó Központi Szövetkezettel (KSZ, Ústredné družstvo).³

A magyar szövetkezeti központokat ugyanis a hatalomváltás következtében az elcsatolt területeken jelentős vagyoni veszteségek érték. Kényszerhelyzetbe kerültek, hiszen a szlovák szövetkezeti elit kezdetben elhatárolódott a vagyoni és jogi problémák tárgyalásos úton történő rendezésétől. A magyar kormányzat szövetkezetpolitikája is lényegében eszköztelen volt, ráadásul a magyar államot a szövetkezeti kérdések mellett ekkoriban sokkal fajsúlyosabb ügyek is terheltek. Ezek közül a legfontosabb közé tartozott a jóvátétel fizetése, az elcsatolt területek pénz- és adóügyi viszonyainak (hadikölcsönök, jogi és fizikai személyek tartozásai, adósságok, rendezetlen ingatlanok, értékpapírok és részvények

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² *Jócsik Lajos*: A Közép-Dunamedence közgazdasága. Bp. 1944. 287.; *Berend T. Iván – Ránki György*: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. Bp. 1976. 255–258.

³ A Központi Szövetkezet céljairól, tevékenységéről és politikai beágyazottságáról részletesebben lásd *Gaucsik István*: A szlovákiai magyar szövetkezeti mozgalom a hálózatépítés és a központosítás tükrében (1918–1938). Fórum Társadalomtudományi Szemle 10. (2008) 3. sz. 74–76.

nosztrifikációja, bankok és szövetkezetek budapesti letétei) rendezése, valamint a devizaforgalom problémáinak mielőbbi megoldása.⁴

Állapotfelmérés és statisztika

Az 1880-as évek agrárius vitáinak és gróf Károlyi Sándor következetes intézményépítő stratégiájának eredményeként alakult meg 1898-ban az OKH, amely a kisbirtokosok hitelezésének biztosítását tartotta elsődleges céljának. Tagjainak túlnyomó részét mezőgazdasági hitelszövetkezetek, kisebbik hányadát iparos hitelszövetkezetek alkották. A központ a tagszövetkezetek működését, pénzügyeit és gazdálkodását ellenőrök útján felügyelte. A tagszövetkezetek az OKH-tól különböző adó- és kamatmentességet, valamint egyéb kedvezményeket kaptak. A hitelszövetkezetek hálózata a felvidéki régióban 1895-től kezdett erőteljesebben kiépülni, főként a megyei gazdasági egyesületekkel való szoros együttműködésben.⁵

Az OKH szervezetét az impériumváltással súlyos veszteségek érték. A hitelszövetkezetek 64,56%-a (1605 szövetkezet), a hitelszövetkezeti tagok 60,54%-a (több mint 400 ezer tag), az üzletrészek 57,13%-a (28,1 millió korona), a betétek 41,55%-a (több mint 221 millió korona) és a vagyon 49,19%-a (176,8 millió korona) került határon túlra.⁶ Csehszlovákia szlovákiai és kárpátaljai területeire ebből az összes szövetkezet 17,19%-a, vagyis 428 szövetkezet jutott (míg Kárpátalján 154 hitelszövetkezetet tartottak nyilván⁷), a változás 1411 községet érintett 109 424 taggal (az összes OKH-tag 15,67%-át).⁸ Az anyagi veszteségek

⁴ Jelentés a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének 1919–1922. évi működéséről. Bp. 1923. 14–19., 34–35.

⁵ *Seidl Ambrus*: Visszapillantás az 1898. évi XIII. tc. alapján alakult Országos Központi Hitelszövetkezet első öt évi működésére (1899–1903). Bp. 1904.; *Vári András*: A magyarországi hitelszövetkezeti mozgalom megalapítása 1886–1894. Századok 142. (2008) 639–641.

⁶ A magyar szövetkezés negyven éve. Az Országos Központi Hitelszövetkezet munkája és eredményei. Szerk. Schandl Károly. Bp. 1938. 16.

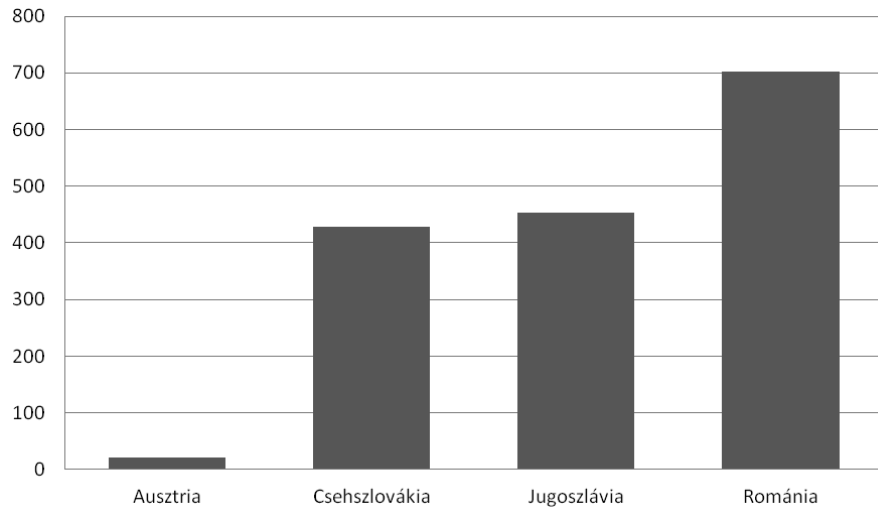
⁷ Slovenský národný archív (Szlovák Nemzeti Levéltár, továbbiakban SNA), Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska (Szlovákia Teljhatalmú Minisztériuma, továbbiakban MPMSS), prez. XI., 188. d. 725.

⁸ *Wanke Gusztáv*: A hitelszövetkezeti ügy Magyarországon és külföldön. Bp. 1935. 28–29. A csehszlovák–magyar gazdasági tárgyalásokra készült, ismeretlen szerzőtől származó tanulmány 421 hitelszövetkezetet említ, melyek közül 50 működött etnikai szempontból tisztán magyarnak számító területen. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (továbbiakban MNL OL) Hangya Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet, Jogügyi osztály (Z 795) 27. cs. 95. t. Pro memoria a magyar szövetkezeti központok és a csehek által megszállott területeken lévő szövetkezetek közötti kapcsolat rendezése tárgyában. Dátum nélkül.

tekintetében 6,4 millió korona üzletrész, 42,3 millió korona betétet és 67 millió vagyont mutattak ki erre a területre.⁹

Az OKH csehszlovákiai veszteségei tehát a szövetkezetek száma, a tagok és a betétek, s általában véve az összvagyon tekintetében is jelentősek voltak.

1. grafikon Az utódállamok területére került OKH szövetkezetek száma

Forrás: A magyar szövetkezés negyven éve. Bp. 1938. 16.

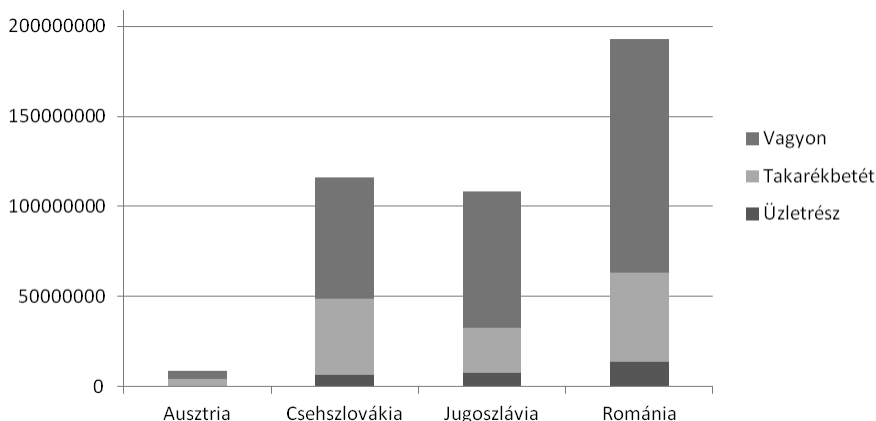
Az OKH tőkéinek meghatározó nagysága, az összes vagyon, üzletrész és takaréketét 21,37%-a az új román állam területére került, ezért az erdélyi magyar szövetkezeti kérdés a kezdetektől fogva hangsúlyozottabban jelent meg a magyar nemzetpolitikában.¹⁰ A csehszlovák államkeretbe integrálódott volt felső-magyarországi hitelszövetkezetek az OKH összes tőkéinek 12,82%-át képviselték, ami szinte azonos nagyságú volt a Jugoszláviához került területeken működő szövetkezetek tőkearányának, amely 11,97%-ot tett ki.¹¹

⁹ *Wanke G.*: A hitelszövetkezeti ügy i. m. 28–29.; A magyar szövetkezés i. m. 16. Az egyik szlovák tanulmány 236 szlovákiai hitelszövetkezetet említ. *Ivan Thurzo*: Vývoj penážníctva na Slovensku od politického prievratu do roku 1928. In: Almanach československého peněžnictví v prvním desetiletí Československé republiky. Szerk. Antonín Pimper. Praha 1928. 291.

¹⁰ A nagyenyedi és nagyváradai Hangya-fiókok átalakításáról lásd MNL OL Z 791 17. cs. 102. t. A Hangya-központ levelei Nagyenyedre. Bp., 1920. jún. 27., 1920. dec. 11.

¹¹ A számításokat Schandl Károly A hitelszövetkezetek és a trianoni béke című táblázatának adatai alapján végeztem. A magyar szövetkezés i. m. 16.

2. grafikon Az utódállamok területére került OKH vagyon megoszlása

Forrás: A magyar szövetkezés negyven éve. Bp. 1938. 16.

A Hangya az OKH-hoz hasonlóan, szintén 1898-ban alakult Károlyi Sándor anyagi támogatásával. A Hangya a vidéki Magyarország minőségi és olcsó áruellátására szakosodott. Az áruuzsora leküzdését is feladatának tartotta, és a magánkereskedelem versenytársaként igyekezett fellépni. Szorosan együttműködött az Országos Magyar Gazdasági Egyesülettel és a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetével. A Hangya-szövetkezetek a Felvidéken a 19. század utolsó évtizedétől kezdtek elterjedni. A hitelszövetkezetekkel együtt fontos szerepet játszottak a lokális közösségek szociális megerősödésében.¹²

A területelcsatolással a Hangya hálózatát is érzékeny veszteségek érték. A szlovákiai és kárpátaljai területre jutott szövetkezetek számáról azonban eltérő adatok állnak rendelkezésre. Fedor Houdek szerint például 1918 előtt 670 fogyasztási szövetkezet működött azon a területen, amely Magyarországtól Csehszlovákiához került, s ezek közül körülbelül 390 volt szlovák ügyviteli nyelvű. Üzletrésztökejüket nagyjából 10 millió csehszlovák koronára becsülte, a tagok számát pedig 150 ezerre tette.¹³ A szlovák irányítású KSZ 1921-es adatfelmérése 648 fogyasztási szövetkezetet mutatott ki (ezek között tekintettel a kaotikus háború utáni viszonyokra minimális új alapítás lehetett, és a felszámolások miatt Houdek adatainál alacsonyabb is lehet ez a szám).¹⁴ Egy másik megközelítés szerint 1921 végén 918 fogyasztási szövetkezet működött Szlovákiában (feltehetően

¹² A Hangya a Magyar Gazdaszövetség Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezete Évkönyve az 1908-ik évre. Bp. 1908. 21.; *Bernát Gyula*: Az új Magyarország agrárpolitikája 1867–1914. Bp. 1938. 269.

¹³ *Fedor Houdek*: Ústředně družstvo. Gazdasági Szemle, 1923. november 1. 204.

¹⁴ SNA, MPMSS, prez. XI., 45. d. 2974.

Kárpátaljával együtt).¹⁵ Egy a KSZ statisztikájára hivatkozó cikk szerint pedig 1921-ben 857 fogyasztási szövetkezet volt Szlovákia területén.¹⁶ Az 1923. évi szlovák szövetkezeti statisztika az államfordulat évében 330 magyar ügyviteli nyelvű fogyasztási szövetkezetet regisztrált.¹⁷ Egy 1926-os szlovák beszámoló szerint 597 Hangya-szövetkezet maradt Szlovákiában, melyek 41,5%-a volt szlovák ügyviteli nyelvű.¹⁸ Pavol Martuliak ezzel szemben 648 fogyasztási szövetkezetet,¹⁹ Miroslav Fabricius pedig 595-öt és 723-at említ.²⁰

A Hangya iratanyagában található megyei szintű kimutatások talán közelebb visznek bennünket az adatok tisztázásához és a csehszlovák területre került Hangyavagyon körülhatárolásához. A hágai döntőbírósi perre készített magyar elaborátum 683 Csehszlovákia területére került Hangya-szövetkezetet tartott nyilván, ami a trianoni béke előtti tagszövetkezetek 18%-át jelentette. A nyilvántartás szerint a 434 darab 1000 koronás alapítványi üzletrész 434 ezer koronát, a 6159 darab 100 korona értékű rendes üzletrész 615 ezer 900 koronát tett ki. A Szlovákia és Kárpátalja területén működő fogyasztási szövetkezetek a Hangya-üzletrésznek nagyon csekély hányadát, csupán 6%-át tették ki.²¹ A KSZ a Hangya adatait vitatva csak 593 valóban működő Hangya-szövetkezet létezését ismerte el, ezzel is csökkenteni kívánva a Hangya követeléseinek nagyságát. (Ez a szám minden bizonnyal az 1919–1922 között kényszerűen hozzá csatlakozott egykori Hangya-tagszövetkezeteket takarta.²²) A budapesti Hangya-központ azonban a csehszlovák területen található követelések és tartozások számszerűsítésénél más adatokkal is dolgozott (692 és 570).²³

Az egyik 1919-es felmérés szerint a csehszlovákiai magyar ügyviteli nyelvű és magyar etnikai területen található szövetkezetek az összes Csehszlovákiához

¹⁵ *Rédler István*: A fogyasztási szövetkezet. *Gazdasági Szemle*, 1922. október 1. 150.

¹⁶ *Bálek Lajos*: A központi szövetkezet jövő programja. *Gazdasági Szemle*, 1921. december 1. 6.

¹⁷ *Banky a peňažné ústavy na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. Ročenka 1923. Szerk. Jaroslav Skorokovský. Bratislava 1923. 136.

¹⁸ SNA, Ústredné družstvo (Központi Szövetkezet, továbbiakban ÚD), 1400. d. Informačná správa o majetku Hangye na Slovensku o postupovaní nútenej správy a o stave právnom. Bratislava, 1926. ápr. 26.

¹⁹ *Pavol Martuliak*: Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva 1845–1995. Nitra 1995. 86.

²⁰ *Miroslav Fabricius*: Družstevníctvo v medzivojnovom období. In: 150 rokov slovenského družstevníctva. Vítazstvá a prehry. Szerk. Miroslav Fabricius et al. Bratislava 1995. 89., 94.

²¹ MNL OL Z 795 26. cs. 94. t. A Hangya felvidéki vagyonának zárolása. Dátum nélkül.

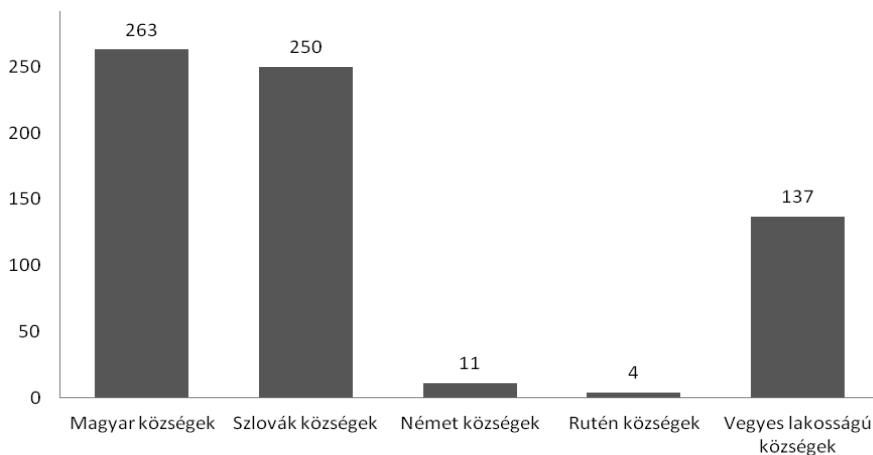
²² MNL OL Z 795 26. cs. 94. t. 193. sz. A Hangya termelési értékesítési szövetkezet a cseh–szlovák állam ellen. (Hivatalos fordítás francia nyelvből.) Bp., 1929. aug. 13.

²³ MNL OL Z 795 26. cs. 94. t. Kimutatás a cseh–szlovák megszállott területen fekvő szövetkezeteink tartozás[airól] és követeléseiről. Bp., 1927. aug. 16. Az 1930-as csehszlovák–magyar megegyezés pénzügyi tételeiben csak a magyar korona számla lett az infláció miatt alacsonyabb. MNL OL Hangya Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet, Igazgatósági ülések jegyzőkönyvei (Z 791) 17. cs. 102. t. Csehszlovák Elszámolási Intézet levele és melléklet. (22204/31-12321. ügyszám, fordítás.) Prága, 1931. máj. 31.

került Hangya-szövetkezet 39,5%-át tették ki.²⁴ Érdekes jelenség – és új kutatói kihívás is egyben – a vegyes lakosságú, nyelvhatár közeli községekben működő fogyasztási szövetkezetek magas aránya (20,6%).²⁵

A budapesti Hangya-központ minden bizonnyal rendelkezett információkkal az 1918–1919 fordulóján még képlékenynek tűnő demarkációs vonalakon belüli helyzetekről, a katonai összecsapások, rablások vagy a bizonytalan jövőkép miatt lemorzsolódó tagszövetkezetekről, ugyanis az 1918-ban nyilvántartott 665 tagszövetkezet számát egy beszámolóban 1919. január 1-jén 618-ra módosította.²⁶ 1922. március 22-én pedig már csak 597-et tartott nyilván,²⁷ míg az 1922. augusztus 7-én készült kimutatás csak 565 működő fogyasztási szövetkezetet sorolt fel. Eredetileg ezek 43%-a a budapesti központhoz, 27%-a a nagyszombati, 25%-a a sátoraljaújhelyi és 5%-a a balassagyarmati kirendeltséghez tartozott.²⁸

3. grafikon A Hangya-szövetkezetek községenkénti megoszlása Csehszlovákia területén

Forrás: MNL OL Z 795 27. cs. 95. t. A nagyszombati kirendeltség és a hozzáosztott szövetkezetek sorsa az 1919. évben

²⁴ MNL OL Z 795 27. cs. 95. t. A nagyszombati kirendeltség és a hozzáosztott szövetkezetek sorsa az 1919. évben. Dátum nélkül.

²⁵ A csehszlovák szövetkezeti statisztika is feltünteti a kétnyelvű, szlovák–magyar fogyasztási szövetkezeteket. Ide sorolja például az egykori Hangya alapítású csakai, hernádcsányi, garani és haniskai szövetkezetet is. Družstva neúvěrni v republice československé v roce 1919. Praha 1926. 6., 12., 28.

²⁶ MNL OL Z 795 27. cs. 95. t. Kimutatás a csehek által megszállott területen levő szövetkezetekről nemzetiségük szerint. Bp., 1919. okt. 14.

²⁷ MNL OL Z 795 27. cs. 95. t. Emlékirat a Hangya szövetkezeti központ kötelékébe tartozó fogyasztási szövetkezetek helyzetéről a trianoni béke következtében. Bp., 1922. márc. 22.

²⁸ MNL OL Hangya Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet, Könyvelési osztály (Z 803) 16. cs. 29. t. Megszállt és nem működő szövetkezetek adatai. Dátum nélkül. Az összegzés téves adatot tartalmaz. Nem 597, hanem 565 szövetkezet szerepel a jegyzékben.

A budapesti Hangya-központ pozícióinak megőrzése érdekében végig a törvényesség talaján állva a diplomáciai és nyomásgyakorló eszközök gazdag tárházát sorakoztatta fel az 1920-as évek elején, de áttörést nem sikerült elérnie. A nagyszombati kirendeltség szlovák felszámolását jogilag nem ismerte el, a KSZ-t pedig felülről oktrojált szervezetnek tartotta, amely a felvidéki Hangytagszövetkezetek integrálásával a szövetségi autonómia közmegegyezésen alapuló téziseit sértette. A Hangya vezetése az 1919. június 13-a (a KSZ beavatkozása) előtti jogállapotot tartotta magára nézve érvényesnek. A nagyszombati kirendeltség 1923-as önhatalmú szlovák megszüntetése és vagyonának elkobzása után a Hangya a nemzetközi fórumokon kereste igazát, de elhúzódó jogi eljárásra kellett felkészülnie.²⁹

A luzerni csehszlovák–magyar szövetségi per 1929-ben

A Hangya a luzerni székhelyű csehszlovák–magyar vegyes döntőbíróshoz 1923. december 30-án nyújtotta be keresetét vagyoni követelése tárgyában. A döntőbíróshoz azonban csak 1927. július 29-én hozott határozatot, amelyet Csehszlovákia a KSZ nevében 1927. október 22-én megfellebbezett. A döntőbíróshoz végül 1929. július 18-ra tűzte ki a következő tárgyalást. Ezen meghallgatta a magyar és a csehszlovák kormány képviselőit, valamint a Hangya ügyvédjét, egyben ügyvezető igazgatóját, Dömötör Lászlót is.³⁰

A döntőbíróshoz kiindulópontként meghatározta a Hangya jogi helyzetét: a szövetségi magyar magánjogi kereskedelmi társaságként a trianoni békeszerződés 246. szakaszának értelmében „magyar alattvalónak” minősült. A benyújtott alapszabályok alapján megvizsgálta a központ és a tagszövetkezetek viszonyát (rendes és alapító tagok, a tagok anyagi jogai kilépéskor, kedvezmények

²⁹ A nagyszombati kirendeltség működésével, a szlovák gazdasági nacionalizmussal és a Hangya pozíciók átmentésére tett kísérletekről lásd *Gaucsík István: A szövetségi autonómia jegyében. A Hangya érdekérvényesítési stratégiái Csehszlovákiában (1919–1923)*. Fórum Társadalomtudományi Szemle 17. (2015) 2. sz. 3–25. A KSZ politikájához és a szlovák szövetségi politikai célokról lásd *Gaucsík István: A szlovákiai magyar szövetségi mozgalom a hálózatépítés és a központosítás tükrében (1918–1938)*. Fórum Társadalomtudományi Szemle 10. (2008) 3. sz. 74–76.

³⁰ A luzerni bírósi tárgyalás francia nyelvű jegyzőkönyvének hiteles magyar nyelvű fordítását használtam. MNL OL Z 795 26. cs. 94. t. 193. sz. Hangya termelési és fogyasztási szövetségi cseh–szlovák állam ellen. Bp., 1929. aug. 13. A bírósághoz benyújtott Hangya-dokumentációra lásd uo. Hoche Schiedsgericht! Dátum nélkül. A magyar kormányt Gajzágó László, neves diplomata és jogász, a csehszlovák kormányt pedig Antonín Koukal képviselte. A döntőbíróshoz összetétele: Schreiber (elnök), Szladits Károly, dunaszerdahelyi születésű jogász (magyar döntőbíró), Hora (csehszlovák döntőbíró) és Struycken (mindkét állam által elismert semleges döntőbíró). A dokumentumban nyilvánvaló elírás az 1919. május 13-i dátum. Lásd még MNL OL Z 791 10. d. 7. t. A Hangya Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetségi Magyar Gazdasági Szövetségi Központja Igazgatóságának és Felügyelő-Bizottságának közgyűlési jelentése az 1929. évi zárszámadásokról. Bp. 1930. 9.

szétosztásának szabályai stb.). Ezután következett a tőkenagyság megállapítása: a Hangyát 1919-ben 1320 egyéni tag és 2415 szövetkezet alkotta. Az egyéni tagok 14 527 alapító üzletrészt jegyeztek, fejenként 1000 korona értékben, ezenkívül 2831 részvényt 100-100 korona értékben. Összesen tehát 14 810 100 korona tőkéről volt szó. A fogyasztási szövetkezetek mint alapítók 1000 korona értékben 1734 üzletrészt, és 100 korona értékben 21 169 közönséges üzletrészt jegyeztek. Ez az összeg 3 850 900 korona volt. A Hangya szerint Szlovákia területén, ottani székhellyel 683 fogyasztási szövetkezet működött. Ezek a szövetkezetek 6593 üzletrésszel, tehát 659 300 koronával rendelkeztek. A KSZ ezekből csak 593 szövetkezet létezését volt hajlandó elismerni.

Ezután következett a KSZ jogi helyzetének a megállapítása, a zárlat állami bevezetése és „az új együttműködési központ” szerepének tisztázása. A döntőbíróóság felsorolta a Hangya korábbi jogi lépéseit és a prágai legfelsőbb közigazgatási bíróság 1923-as határozatát, amely a zárgondnokságot törvénytelennek találta (a prágai perindítás itt 1922-höz van kötve). A döntőbíróóság ezzel kapcsolatban mintha csodálkozását is kifejezte volna: „Tényleg azonban a zárlat fenn lett tartva, a bíróság nem tudja miképpen, és a budapesti Hangya jelenleg a cseh–szlovák vegyes bírósághoz fordult.”

A tárgyalás kezdetén a csehszlovák fél kijelentette, hogy ragaszkodik ahhoz, hogy a KSZ-t is bevonják a perbe. Ez ellen a magyar kormány képviselője tiltakozott, joggal tartva attól, hogy így a per során a Hangya érdekeit kevésbé hatékonyan lehet majd képviselni, de nem járt sikerrel.³¹

A Hangya elsősorban az – az összefüggéseket vizsgálva valójában teljesíthetetlen – anyagi követelésekre helyezte a hangsúlyt: követelte a zárlat feloldását, az ingó és ingatlan vagyona feletti szabad rendelkezés helyreállítását; a nagyszombati, galántai és zsolnai ingatlanok zárlat alóli feloldását és a lefoglalás, tehát az 1919. június 13-i előtti állapot visszaállítását. A pozsonyi zárolt ingatlanért 335 440 csehszlovák koronát követelt.³² Egyéb károkért 2 205 858,16 csehszlovák korona megfizetésére tartott igényt 5% kamattal 1920. január 1-jétől, az 5% kamaton felül pedig további éves kártérítési kamatot, melyet 15%-ban állapított meg. A zsolnai ingatlan bérleti díjaként évenként 1500 csehszlovák koronát követelt 1920. január 1-jétől. Saját alkalmazottainak „rendelkezésre bocsátása” címen 174 968,90 csehszlovák korona megfizetését kérte, kártérítésként. Ezen felül

³¹ „Az Ústredné družstvonak jelen perben semmi szerepe nem lehet. Ezen per a csehszlovák államnak a trianoni szerződéssel ellenkező eljárása és magatartása ellen irányul. Ezen perben semmi szükség statisztákra, akik csak eszközei az alperesnek, s a dolog lényegére nézve csak megismétlik azt, amit alperestől már úgy is hallottunk.” MNL OL Z 795 26. cs. 94. t. 193. sz. Hangya termelési és fogyasztási szövetkezet a cseh–szlovák állam ellen. Bp., 1929. aug. 13.

³² A pozsonyi ingatlan lefoglalása szintén törvényellenes volt.

igényt tartott az addig ismeretlen, a zárlat következményeként keletkezett egyéb károk megfizetésére is.

A vagyoni kérdések rendezésére nem kerülhetett sor. A bíróság „lecövekelt” a cégjogi problémáknál, és a Hangya-vagyon esetleges felosztásának a lehetőségét vizsgálta a trianoni békeszerződés alapján, amihez a magyar szövetkezeti központ jogi személyként való meghatározása társult (255. §.).

A döntőbíróság a vagyoni kérdésekben végül salamoni ajánlást fogalmazott meg: „Mindamellett nincs kizárva, hogy a Hangya alapszabályainak értelmében vagy egyéb alapon a cseh–szlovák fennhatóság alá került régi tagoknak és fiókvállalatoknak ne legyen[ek] ma az Ústředné družstvo ellen érvényesíthető igényeik. Mindenesetre részletesebb információig ezen igényeket nem lehet egyszerű hitelezői követeléseknek tekinteni, amelyeknek a realitása, de a terjedelme is ma még nem határozható meg.”

A döntőbíróság ezt követően a prágai bíróság érveléséhez csatlakozott: „Helyénvaló aláhúzni azon tényt, hogy a prágai legfelsőbb közigazgatási bíróság határozata indoklásában kifejezetten megengedi, hogy a Hangyának Szlovákiában lévő vagyonára vezetett zárlat a trianoni szerződés 250. §-ának rendelkezéseivel ellenkezik. A vegyes döntőbíróság nem járhat el helyesebben, minthogy a prágai legfelsőbb közigazgatási bíróság nézőpontját teszi magáévá. Semmi kétség sem áll fenn, hogy a jogi alapot nélkülöző zár alá helyezés Cseh–Szlovákiában tipikus esete a trianoni béke 250-ik § 2. bekezdésében célzott rendszabályoknak, és hogy a cseh–szlovák állam tartozik a zárlatot megszüntetni.”

A status quo ante állapotba való visszahelyezés ténye, melyet egyébként a trianoni szerződés eklatánsan tartalmazott, a Hangya érvelését támasztotta alá. Másfelől viszont a döntőbíróság kimondta, hogy a rendelkezésére álló iratok alapján nem tudja megítélni a Hangya ingó és ingatlan vagyonának nagyságát az 1919. június 13-i állapot szerint. A csehszlovák fél végig kitartott azon álláspontja mellett, hogy a keresetet vissza kell utasítani, mivel a felperes által követelt vagyon nagysága nem állapítható meg objektíven. A bíróság erre „egyszerűen azt konstatálja, hogy ezen igények [mármint a csehszlovák igények – G. I.] némi alappal bírónak látszanak.”

A döntőbíróság figyelembe véve a Hangya igényeit, amelyekről nem dönthetett, és a csehszlovák állam, illetve a KSZ „igényeit is rezerválva” a kétoldalú egyeztetésről határozott: szakértőknek kellett megállapítaniuk az 1919. június 13-án Szlovákiában található Hangya-vagyon nagyságát. A Hangyának és a KSZ-nek egy-egy szakértőt kellett megneveznie, akik nevét és címét egy hónapon belül be kellett terjeszteniük a bíróságnak. A szakértők számára az összes iratot, okmányt és hivatalos könyvet a rendelkezésre kellett bocsátani. A szakértői

véleményeket hat hónapon belül kellett elkészíteni és el kellett juttatni a bíróság titkárságára. A bíróság ezek alapján kívánt határozni.

A luzerni tárgyalás a Hangya érdekei szempontjából fontos állomás volt, és bizonyos tekintetben eredményesnek is tekinthető. Bár kézzelfogható anyagi kompenzációt nem sikerült elérni, a csehszlovák féllel a tárgyalások új – már Prága és Pozsony által is respektálandó – nemzetközi játéktere nyílt meg, ám eredménytelen volt az a kísérlete, hogy a KSZ-t kiszorítsa a perből. Mindent egybevetve sikerként könyvelhette el, hogy nemzetközi fórumon bizonyította szövetkezeti központként kereskedelmi jellegét (société privée).³³ Még ha nem is a teljes vagyon visszaszolgáltatásáról volt már szó, új alkupozíciók kialakítására nyílhatott lehetősége. Ezért inkább a prágai kormányzattal való megegyezésre törekedett, s igyekezett a KSZ-t minél inkább háttérbe szorítani.

A megegyezés kényszere

A Hangya nem hagyhatta figyelmen kívül a KSZ által létrehozott és működtetett szövetkezeti struktúra realitását, a kiépült és az államfordulatot követő válságból kilábaló szlovákiai szövetkezeti rendszert, melynek integráns részévé váltak az egykori Hangya szövetkezetek is; de a Csehszlovákia irányába folyamatosan halmozódó veszteségeket sem, melyek teljes kompenzálása tíz év elteltével valójában már irreális törekvés volt. A csehszlovák–magyar gazdasági kapcsolatok normalizálásának azonban, ami mindkét ország érdekében állt – a szövetkezetek vagyonjogi kérdéseinek tisztázása fontos előfeltétele volt.³⁴

A Hangya és a szlovákiai, illetve kárpátaljai fogyasztási szövetkezetek pénzügyi kérdéseit csak felsőbb, kormányzati szintről kiinduló kezdeményezések lendíthették ki a holtpontról. Csehszlovákia és Magyarország a szövetkezetek vagyonjogi kérdéseinek rendezéséről szóló egyezményt 1930. április 26-án Párizsban írta alá (korábban, 1930. január 20-án Hágában már a két kormány

³³ Lásd erről MNL OL Z 795 26. cs. 94. t. Hoche Schiedsgericht! kezdetű fogalmazvány.

³⁴ Elszórt adatok állnak rendelkezésre az üzleti kapcsolatokról. A szlovákiai gazdasági viszonyok megnyugvását követően kezdődhetett a szorosabb üzleti együttműködés a szlovákiai és magyarországi szövetkezetek között. A Kelet-szlovenszkoí Gazdák Szövetkezete a Futurával és a Nostrával 1924. február 13-án kötött megállapodást állandó üzleti kapcsolat létesítése céljából. A magyarországiak előnyös áron adtak el mezőgazdasági árucikkeket a kassai székhelyű partnernek. A szlovákiai magyar szövetkezet, ha kedvezményt sikerült elérnie a deviza beszolgáltatásnál és a kiviteli engedélyeknél, a Futura és Nostra bizalmi személyének csehszlovák koronában bocsátotta azokat rendelkezésre. A Futura és a Nostra küldöttjén keresztül felügyelte az üzleteket. A szövetkezet kérésére a budapestiek vállalták a rekompenzációs papír- és faüzletek lebonyolítását Szlovákiából. MNL OL Társadalmi Egyesületek Szövetségének Központja (K 437) 1924. 3. cs. 85. t. Jegyzőkönyv felvétel a Futura a Magyar Szövetkezeti Központok Áruforgalmi Részvénytársaság elnöki helyiségében [...] 1924. február hó 13-án d. e. 12 órakor.

képviselője kézjeggyével látta el a dokumentumot). Mindkét félnek kiemelt érdeke volt a pereskedés lezárása és a peren kívüli megegyezés.³⁵

A magyar országgyűlés alig egy hónappal később tárgyalta az egyezményt. Az egyesített külügyi és pénzügyi bizottság elfogadta Rakovszky Endre³⁶ felsőházi tag 1930. május 22-én előterjesztett határozati javaslatát: „Tekintettel arra, hogy a trianoni országhatár által területükben megosztott önkormányzati testületek román és jugoszláv viszonylatban a két utódállammal a trianoni szerződés 256. cikke alapján kötött külön egyezmények szerint a megosztás folytán szenvedett vagyoni veszteségekre megfelelő kárpótlásban részesülnek, míg ellenben a cseh–szlovák határon érdekelt vármegyék, városok és községek vagyonuk felosztására vonatkozólag a magyar állam kiküldötte és a cseh–szlovák állam képviselője között Párizsban 1930. évi április 26-án létrejött megállapodással elfogadott területi elv következtében ily kártalanítástól elestek, a felsőház felhívja a kormányt, hogy ezeknek a közületeknek megfelelő kártalanításáról gondoskodjék.”³⁷ A bizottság javasolta a felsőháznak a javaslat elfogadását. Az egyezmény, illetve az ezt tárgyaló jegyzőkönyv az 1931-es XI. törvényben jelent meg.³⁸

Az egyezményt kiegészítő jegyzőkönyv rendelkezett a kölcsönös követelésekkel és tartozásokkal kapcsolatos megállapodás szükségességéről. Azokról az összegekről volt szó, melyek 1919. február 26-a előtt keletkeztek és 1924. november 1-jén még fennálltak. Ezekről a tételekről, melyekhez a volt Hangya-alkalmazottak óvadékait is csatolták,³⁹ a Hangya, a csehszlovák állam megbízottja és a KSZ külön egyezséget kötött, amit a két ország pénzügyminisztériumai hagytak jóvá.⁴⁰

A Hangya és a KSZ 1930 nyarán vette fel egymással a kapcsolatot. Kuthy Géza,⁴¹ a Hanza Szövetkezeti Áruközpont elnöke és Jozef Kukuča a KSZ pénzügyi osztályának igazgatója 1930. június 20-án utazott Budapestre, hogy a

³⁵ MNL OL Z 791 17. cs. 102. t. An das Gemischte Ungarisch–Tschechoslowakische Schiedsgericht im Haag. Dátum nélkül.

³⁶ Rakovszky Endre (1861–1945) miniszteri tanácsos, a belügyminisztérium tisztviselője. Egy évig, 1906-ban Abaúj-Torna vármegye főispánja, majd ismét 1924–1926-ban. A felsőház tagja 1927–1939 között.

³⁷ MNL OL Z 791 17. cs. 102. t. A felsőház külügyi és pénzügyi bizottságának együttes jelentése „a trianoni szerződésből folyó kötelezettségekre vonatkozó egyezmények becikkelyezéséről” szóló 525. számú törvényjavaslat tárgyában. Bp., 1930. máj. 22.

³⁸ <http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=7870>, letöltés 2016. szept. 8.

³⁹ Itt az üzletvezetők letétbe helyezett kaucióiról volt szó, melyek a fogyasztási szövetkezetek folyószámlaköveteléseinek részét képezték. MNL OL Z 791 17. cs. 102. t. Csehszlovák óvadékok. Dátum nélkül. A két ország között ezek a kérdéseket az 1928-ban megkötött és 1930-ban törvényerőre emelkedett ún. klíringegyezmény szabályozta. *Gaucsík István: A nosztrifikáció és a pénzügy kérdések rendezése a csehszlovák–magyar gazdasági tárgyalások tükrében (1920–1930)*. In: Válogatott tanulmányok Szlovákia gazdaságtörténetéhez. Szerk. Jobbágy István. Komárom 2004. 62.

⁴⁰ MNL OL Z 791 17. cs. 102. t. A Hangya datálatlan jelentése, valószínűleg a kereskedelemügyi miniszternek.

⁴¹ Kuthy Géza (1881–?) A Hanza Szövetkezeti Áruközpont létrehozója és vezetője, a szervezet elnöke. A felsőház behívott tagja lett 1939-től.

Hangya Közraktár utcai székházában megkezdjék a tárgyalásokat. Mindkét gazdasági szervezet a felszámolási intézetek és a pénzügyminisztériumok jóváhagyására várt, illetve velük egyeztettek, és úgy döntöttek, hogy folytatják a tárgyalásokat, sőt a megegyezés szövegváltozatait is megfogalmazták.⁴² A Hangya ragaszkodott hozzá, hogy a vagyoni kérdésekről folytatott tárgyalásokon a csehszlovák állam megbízottja is részt vegyen.⁴³

A 12 fejezetet tartalmazó megegyezés véglegesítésére és aláírására Pozsonyban került sor 1931. május 11-én. Antonín Koukal Csehszlovákia jogi képviselője, a KSZ részéről Fedor Houdek és Jozef Kukuča, a Hangya részéről pedig Dömötör László igazgató írták alá a szerződést.⁴⁴

A Hangya beleegyezett, hogy a KSZ értékesítse a csehszlovák területen található, 1919-ben zárgondnokság alá helyezett vagyonát, s a KSZ rendezhette a szlovákiai fogyasztási szövetkezetek Hangyával kapcsolatban fennálló követeléseit is. A KSZ kötelezte magát arra, hogy a Hangya javára a csehszlovákiai vagyonából, „teljes és végleges kielégítésére” befizet a Magyar Általános Hitelbanknál, Budapesten 500 000 csehszlovák koronát (ez nagyjából a fele volt a per során követelt összegnek). Ez az összeg tartalmazta a tagsági viszonyból és az üzleti összekötésekből származó követeléseket is. A Hangya az összeggel a két állam kiegyenlítő hivatalainak⁴⁵ és pénzügyminisztériumainak a jóváhagyását követően szabadon rendelkezhetett. Az 1930-as ún. klíringegyezmény alól ezt a tőkét mentesítették.⁴⁶

A Hangya lemondott minden követeléséről és igényéről a szlovákiai fogyasztási szövetkezetekkel szemben. A KSZ a következőképpen használhatta fel ezt a vagyonállományt: a csehszlovák államnak a nagyszombati, zsolnai fiókokkal szemben támasztott követeléseinek kiegyenlítésére, a szlovákiai fogyasztási szövetkezeteknek a nagyszombati kirendeltséggel, illetve a zárgondnoksággal szemben fennálló követeléseinek rendezésére, valamint az egykori szlovákiai Hangya-szövetkezetek követeléseinek törlesztésére, tekintet nélkül arra, hogy ezek a tagsági viszonyból (üzletrészek

⁴² MNL OL Z 791 17. cs. 102. t. 218298. sz. levél, Fedor Houdek levele Dömötör Lászlónak. Bratislava, 1930. jún. 14.; 5601. sz. levél, Fedor Houdek levele a Hangya igazgatóságának. Bratislava, 1930. júl. 15., Hiteles fordítás 39236/31-19. sz. Prága, 1931. jún. 5.; A Hangya levele Wekerle Sándornak. Bp., 1931. ápr. 20. (Mellékletében az egyezség 1930. júl. 25. datálású rövidített fogalmazványa.)

⁴³ MNL OL Z 791 17. cs. 102. t. A Hangya levele a Központi Szövetkezetnek. Bp., 1930. júl. 17.

⁴⁴ MNL OL Z 791 17. cs. 102. t. 3438. sz. levél, Fedor Houdek levele Dömötör Lászlónak. Bratislava, 1931. máj. 4.

⁴⁵ Csehszlovákia és Magyarország a régi osztrák–magyar koronában keletkezett tartozások és követelések rendezésének technikai lebonyolítására hozta létre a pénzügyminisztériumok alá rendelt ún. kiegyenlítő hivatalokat. A csehszlovák hitelezőket kielégítő befizetések a Csehszlovák Kiegyenlítő Intézethez (Československý zúčtovací ústav) folytak be. A magyar hitelezők tőkéit a budapesti székhelyű Magyar Királyi Felülvizsgáló és Kiegyenlítő Hivatal kezelte.

⁴⁶ MNL OL Z 791 17. cs. 102. t. 17006/1931. A Magyar Királyi Felülvizsgáló és Kiegyenlítő Hivatal levele a Hangya igazgatóságának. Bp., 1931. máj. 28.

és kamataik), folyószámlán elhelyezett tőkékiből, vagy az üzleti összeköttetéseikből származtak-e. A KSZ köteles volt kielégíteni az üzletvezetőknek a Hangyánál elhelyezett óvadékait is. Az egyezmény rögzítette, hogy ha az egyezséget és a pénzügyi rendezést követően bármelyik szlovákiai szövetkezet a Hangyához fordulna tartozásainak megtérítése ügyében, a KSZ a Hangyának az „ebből eredő esetleges effektív kiadásait a bíróság által megállapított összegben [...] meg fogja téríteni.”

A Hangya a KSZ-nek átadta követeléseinek részletes jegyzékét és a balasgyarmati, illetve sátoraljaújhelyi kirendeltségek területein található fogyasztási szövetkezetek 1918–1921 közötti folyószámlakivonatát. A KSZ pedig kötelezte magát a szlovákiai Hangya-üzletrészek begyűjtésére, s vállalta, hogy azokat két éven belül átadja a magyar központnak. Az egyezség jogerőre emelkedését követően a Hangya meghatalmazta a KSZ-t összes csehszlovákiai vagyonának értékesítésével, és rendelkezésére bocsátotta az ehhez szükséges okmányokat is. A nagyszombati kirendeltség könyvei és iratanyaga a KSZ-nél letétben maradtak. A két szövetkezeti központ biztosította egymást arról, hogy az egyezség végrehajtása során együttműködnek. Az egyezséggel a korábbi döntőbírósi pert és az immár több mint egy évtizede tartó vitát lezárták.⁴⁷

Összefoglalóan: a határon túlra került szövetkezeti érdekek védelméhez a magyar kormányok részéről nem társulhatott jelentősebb gazdasági erő, csupán politikai támogatás. A szövetkezeti központok elitjeinek korábbi felhalmozott tapasztalata és kapcsolathálói helyel-közzel, rövid távú stratégiák megvalósításában segíthettek, némi sikerrel kecsegtethettek. A szomszéd országokkal folytatott szövetkezeti tárgyalásokat a nemzeti valuták eltérő árfolyamai és az elzárkózó nacionalista gazdaságpolitikák is nehezítették. A kétoldalú tárgyalásokon felmerülő gyakran prioritást élvező ipar- és kereskedelempolitikai témák pedig háttérbe szoríthatták a szövetkezeti kérdéseket.

A magyarországi szövetkezeti központok, legfőképpen a Hangya, a nagyobb anyagi veszteségek és pozícióvesztés elkerülése végett elhúzódó tárgyalásokra kényszerültek a pozsonyi szlovák és prágai cseh szövetkezeti központokkal. A másik oldalon a többségi nemzetek nemzetépítő gazdaságpolitikáira adott reakcióként értelmezhetők a kisebbségi gazdasági önszerveződés folyamatába ágyazódó nagy jelentőségű magyar szövetkezeti mozgalmak, főleg Csehszlovákiában és Romániában.⁴⁸

⁴⁷ MNL OL Z 791 17. cs. 102. t. A Hangya levele Wekerle Sándornak. Bp., 1931. ápr. 20. (Mellékletében az egyezség 1930. júl. 25. datálású rövidített fogalmazványa.) MNL OL Z 795 27. cs. 95. t. Wekerle Sándor levele a Hangya igazgatóságának. Bp., 1931. máj. 11. A KSZ ezzel 600 szlovákiai fogyasztási szövetkezet az 1919. febr. 26-i állapot szerinti 7 766 935,69 régi korona követelését is rendezhette. MNL OL Z 795 26. cs. 94. t. A Pénzügyi Központ levele a Hangya igazgatóságának. Bp., 1928. márc. 28.

⁴⁸ *Gaucsík István*: A magyar gazdasági szervezetek csehszlovákiai integrációja. In: Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében. Szerk. Bárdi Nándor – Simon Attila. Somorja–Dunaszerdahely 2006. 219–237.; *Hunyadi Attila*: Nemzetgazdasági önszerveződési modellek Erdélyben. In: Uo. 189–217.

THE “HANGYA” BETWEEN THE MILLSTONES

The 1930 Paris Treaty on Cooperatives
between Czechoslovakia and Hungary, and its Preliminaries

by István Gaucsík

SUMMARY

Cooperatives constituted an important part of the interwar economic rivalry between Czechoslovakia and Hungary. Accordingly, the present study deals with the legal and financial situation of the Hangya (Ant) cooperatives which were incorporated into the new Czechoslovak state after 1918. This topic, indeed, represents a hitherto neglected chapter in the historiography of the Hungarian minorities and the cooperatives. The author examines the relations between the Hangya and the Central Cooperative (Ústredné družstvo), the organization established to strengthen the economic position of the Slovaks. The over-politicised, tense and conflict-ridden period which existed after the change of regime gave way to a time of rapprochement in the late 1920s. Finally, an agreement concluded before the Luzern International Court of Arbitration in 1929 settled the disputed financial issues between the two cooperative centers.